

אריה ונגר

ראש תחום איכות אוויר ואנרגיה,
אדם טבע ודין

ציטוט מומלץ

ונגר א. 2022. תעלומת הקיבוץ
ואתגר הקיימות. אקולוגיה וסביבה
(4)13.

קטיף תפוזים בעין החורש. "הקיבוצים הוקמו על-ידי חלוצים בעלי להט אידיאולוגי לשמו, שחיברו בין אידיאולוגיה שוויינית-סוציאליסטית ובין האידיאולוגיה הציונית-לאומית, בחתימה לשלמות מוסרית ולהמרת האנוכיות באלטרואיזם". "אולם האידיאולוגיה יש לרוב מחיר, ורק המאמינים בה בכל לב מוכנים לשלם אותו"

תעלומת הקיבוץ ואתגר הקיימות

נקודת מבט

גיליון חורף 2022 / כרך 13(4)

16 בפברואר, 2023

לפני שמונה שנים פרסמתי בכתב עת זה מאמר דעה שכותרתו ["מודל להשראה: הקיימן הראוני"](#)^[2]. במאמר הדעה תיארתי את הערכים, האידיאולוגיה ותכונות האישיות של **"הקיימן הראוני"** – דמות האדם הערכי, הקהילתי, הפועל למען הטוב המשותף, האזרחי והאופטימי, שיש לשאוף אליה ולחנך אליה לצורך מימוש הערכים והפרקטיקות של הקיימות – בניגוד לדמות של "האדם המערבי המצוי" או ה"הומו אקונומיקוס", המתואר במודלים כלכליים כאדם הפועל ממניעים אנוכיים למימוש האינטרס הפרטי שלו – האדם האינדיבידואלי, הצרכן, החומרני והתועלתני.

בספר מעורר המחשבה *תעלומת הקיבוץ: חברה שוויינית בעולם קפיטליסטי*^[1], שממנו אביא כאן אבחנות ומושגים רבים, בוחן רן אברמיצקי באופן עקרוני ואמפירי כאחד שני פנים לקיבוץ. כיצד מצד אחד הקיבוצים קמו, שרדו במשך עשרות שנים, ואף בשלבים מסוימים שגשגו בניגוד לכוחות הכלכליים שחתרו תחתיהם, וכיצד מן הצד השני, הניסוי החברתי הייחודי הזה ביצירת חברה שוויינית ואידיאולוגית התפרק לבסוף (ברובו) ממתכונתו המקורית ונאלץ לעבור שינויים משמעותיים ולוותר על עקרונותיו. במחצית הראשונה של המאה ה-20 (לערך) הוקמו הקיבוצים על-ידי חלוצים בעלי להט אידיאולוגי לשמו, שחיברו בין אידיאולוגיה שוויינית-סוציאליסטית ובין האידיאולוגיה הציונית-לאומית, בחתימה לשלמות מוסרית ולהמרת האנוכיות באלטרואיזם. אידיאולוגיה לשמה הייתה כוח מניע חזק להתגבר על העבודה המפרכת, הקושי והמחסור שהיו מנת חלקם באותם שנים. עם השנים נולדו וגברו בקיבוצים אנשים שלא בחרו באידיאולוגיה זו, אלא נולדו לתוכה. בתהליך זה הפכה האידיאולוגיה לאינסטרומנטלית (המשמשת אמצעי להשגת מטרות אחרות), ושימשה להעלאת איכות החיים באמצעות חיי קהילה ותרבות, אווירה כפרית וגינון, בריכת שחייה נגישה וקרובה לבית, ארוחות בחדר האוכל, רשת ביטחון סוציאלית, ערבות הדדית ועוד. עם הירידה בתמיכת המדינה בקיבוצים לאחר המהפך הפוליטי בשנת 1977, ועם פרוץ המשבר הכלכלי בתחילת שנות ה-80 ירד כוח המשיכה של האידיאולוגיה האינסטרומנטלית, והלכו וגברו התמריצים לעזיבת הקיבוצים (רמת החיים בחוץ כבר עברה את זו שבקיבוצים), לבריחת מוחות ולבעיית הטרמפיסט (שתזכר בהמשך). הקיבוצים הגיעו למשבר שהביא להשתנותם.

אסיפת חברי קיבוץ אפיקים, 1937. "השינויים האידיאולוגיים הדרושים בכיוון של 'הקיימן הראוי' מצריכים להט אידיאולוגי, כמו זה שהיה למקימי הקיבוצים"

היסטוריה של התנועה הקיבוצית מעוררת מחשבות ושאלות על קיימות אתאר שלוש מחשבות מרכזיות:

התועלתנות חזקה יותר מהאידיאולוגיה

שינוי טכנולוגי לבדו רחוק מלהספיק לקיימות. המחשבה שנוכל להמשיך באורח חיים מערבי, צרכני ובזבזני, בכלכלת צמיחה קפיטליסטית ובתפיסת עולם המקדשת אינדיווידואליזם, חירות כלכלית וטכנולוגית בלתי מרוסנת ונהנתנות, ולצפות שנוכל להמציא טכנולוגיות שיתקנו כבמטה קסם את הקלקולים שנוצרו ושייווצרו מכך (כדוגמת זיהום והתכלות משאבים) אינה מציאותית. השאיפה לביטול הצימוד (decoupling) בין צמיחה כלכלית ופליטות זיהום היא כרגע משאלת לב.

השינויים האידיאולוגיים הדרושים בכיוון של "הקיימן הראוי" מצריכים להט אידיאולוגי, כמו זה שהיה למקימי הקיבוצים. ואולם לאידיאולוגיה יש לרוב מחיר, ורק המאמינים בה בכל לב מוכנים לשלם אותו. בלא אידיאולוגיה של קיימות קשה לדמיין שאנשים יהיו מוכנים לרדת ברמת החיים (למשל לוותר על טיסות לחו"ל, לקנות פחות מוצרים שהם אוהבים, לוותר על רכב פרטי, לאכול תזונה דלה יותר ולשלם מיסים ירוקים) ולחיות באורח חיים תובעני וטוטלי. מה עוד, שמטרת המאמץ היא כדי למנוע מצב של איש שייוולד בסין בעוד מאה שנים יהיה פחות מזון, או שלאשה שתיוולד בברזיל בעוד מאתיים שנה יהיה יותר סיכון לשיטפונות וכדומה. קיימות היא תביעה מוסרית קשה לצורך הגנה על הטבע, אנשים אחרים והדורות הבאים, שלגבי חלק גדול מהם תחושת השייכות, השותפות והמחויבות המוסרית שלנו אינה מובנת מאליה. אם, לעומת זאת, אידיאולוגיית הקיימות היא אינסטרומנטלית ומיועדת לשפר את איכות חיינו וחיי ילדינו ונכדינו (שלהם יש לנו אחריות ישירה יותר), אזי ככל הנראה כלל לא ברור לרוב האנשים הקשר בין הדברים. הם אינם מחברים בין ירידה ברמת החיים החומרית, שגם אותה אנו רוצים להוריש לילדים הישירים שלנו, ובין עלייה "בתמורה" במדדים אחרים של איכות החיים בתחומים כגון חינוך, קהילה והמשפחה, הגברת השיתוף והסולידריות ושיפור באיכות האוויר או המים, שיבואו עם השינוי הערכי בכיוון הקיימות. רמת חיים חומרית נתפסת כגורם אושר מרכזי, ואותו רוצים להביא לרמה הגבוהה ביותר ולהוריש לצאצאינו.

זר האוכל בקיבוץ עין השופט

חן כביסה בקיבוץ גניסר

עומק אידיאולוגיות הסביבה והקיימות המורש כיום בחברה רחוק בימינו (לטוב ולרע) מעומק האידיאולוגיות הדתיות או האחרות (כגון סוציאליזם ושוויון) שסחפו בשיאן מיליוני בני אדם שאף היו לעיתים מוכנים להרוג ולהיהרג עבורן. סקרים ומחקרים שנערכו במקומות שונים בעולם ובדקו את עמדות הציבור לגבי איכות הסביבה, מראים ששיעור גבוה למדי מהנשאלים (לפחות במדינות המפותחות) מודעים לבעיות סביבתיות שונות ומצהירים על רצונם בטיפול ממשלתי טוב יותר בהן. לעומת זאת, הרבה פחות אנשים מוכנים לשלם מחיר אישי עבור כך. פער זה מכונה "הגירעון הסביבתי" (The Environmental

[3] Deficit. אנחנו רוצים איכות סביבה, אבל מעדיפים שמישהו אחר ישלם את המחיר על כך. כלומר, התועלתנות חזקה יותר מהאידיאולוגיה.

בעיית הטרמפיסט

בעיית הטרמפיסט היא כינוי למצב שבו אדם או קבוצה נהנים משיירות או ממוצר מבלי שהם נושאים בעלויות שלו, או במילים אחרות – כשאדם נהנה מיתרונותיו של מאמץ חברתי משותף (collective action) מבלי שהוא תורם את חלקו. אברמיצקי תיאר בעיה זו כבעיה שהתקיימה בקיבוצים, והלכה והחריפה עם ירידת האידיאולוגיה. בחיי הקיבוץ שהתקיימו לאורה של אידיאולוגיה שדגלה ב"לכל אחד לפי צרכיו, מכל אחד לפי יכולתו", נוצר תמריץ לאנשים לתרום לכלל פחות מכפי יכולתם, ודבר זה גרם לבעיות חברתיות ולפגיעה כלכלית כאחד.

גם בתחום הסביבה והקיימות קיימת בעיית הטרמפיסט, הן ברמת הפרט (כפי שנדון בדוגמת "הגירעון הסביבתי" לעיל) הן ברמה הבין-לאומית. היבטים מסוימים של איכות הסביבה מתנהגים כמוצר ציבורי ברמה הבין-לאומית: לכל המדינות יש עניין בו, אך גם יש להן תמריץ לנסות להעביר את העלויות למדינות אחרות, וזאת אחת הסיבות לקושי הגדול בפעולה משותפת של האנושות לנוכח משבר האקלים. בקיבוצים התמודדו עם בעיית הטרמפיסט באמצעות מנגנוני אכיפה ולחץ חברתי (שיעילים בקהילות קטנות). ברמת המדינה ניתן להתגבר על הבעיה (לפחות חלקית) באמצעות חקיקה ואכיפה. ברמה הבין-לאומית אין עדיין פתרון, שכן ברמה זו אין ממשל, חוק מחייב או מנגנוני אכיפה.

'בלא אידיאולוגיה של קיימות קשה לדמיין שאנשים יהיו מוכנים לרדת ברמת החיים (למשל לוותר על טיסות לחו"ל, לקנות פחות מוצרים שהם אוהבים, לוותר על רכב פרטי, לאכול תזונה דלה יותר ולשלם מיסים ירוקים) ולחיות באורח חיים תובעני וטוטלי'

הצורך במעורבות המדינה

יש צורך במעורבות משמעותית של המדינה בתחומי הקיימות, לא רק בחקיקה ובאכיפה, אלא גם בתחומים נוספים, כגון תמריצים וחינוך. הקיבוצים קיימו איכות חיים טובה בין היתר בעזרת תמריצים של המדינה, ולכן הם שרדו גם כשהאידיאולוגיה הבלתי אינסטרומנטלית הלכה ודעכה. תמריצים אלה ירדו לאחר המהפך הפוליטי בשנת 1977 והעלייה המשמעותית ביישום אידיאולוגיית "השוק החופשי".

בכל הנוגע לקיימות, בשל הסכנה לפגיעה בסביבה, במשאבים, בבריאות הציבור ובאיכות החיים במדינה עקב אורח החיים,

הכלכלה, הצפיפות הגדלה ועוד, יש צורך בפעולה נחושה בהרבה של המדינה, ובהתאמת מערכות הממשל והכלכלה לאתגרים. אי אפשר להסתמך על פעולות אלטרואיסטיות של אזרחים פרטיים בלבד. לפרטים יש אחריות אישית לסביבה ולדורות הבאים, אולם מונח בפניהם הפיתוי להיות טרמפיסטים, ובכל מקרה תשתיות ומערכות כלכליות וחברתיות רבות הן בקנה מידה גדול יותר ממשק הבית הפרטי.

לסיכום, קיימות לא תושג רק משינויים טכנולוגיים אלא היא גם תפיסה אידיאולוגית וערכית. לעת הזאת נראה כי ערכי הקיימות טרם קנו אחיזה רחבה ועמוקה בציבור בישראל עד כדי מוכנות לשלם מחיר בהורדת רמת החיים "תמורת" העלאת מדדים אחרים של איכות החיים לנו ולדורות הבאים ושמירת הטבע. החינוך לקיימות צריך להיות חינוך ערכי-אידיאולוגי ולא רק שאיפה לאימוץ שינויים טכנולוגיים. חינוך הוא תהליך ארוך, וגם כשתגיע אידיאולוגיית הקיימות לשיאה ואחוזים ניכרים בציבור יהיו "קיימן ראוי", היא תתפוגג בחלופי הדורות, כמו שקורה לכל אידיאולוגיה. לפיכך, את החינוך יש להשלים במדיניות לאומית אחראית ושואפתנית בתחומי הסביבה, הכלכלה הירוקה, המשאבים, התשתיות, בריאות הציבור ועוד. מדיניות זו לא תוכל להיווצר על ידי ממשל של "הומו אקונומיקוס" ו-"נערי האוצר", אלא רק על ידי "קיימנים ראויים".

מקורות

1. אברמיצקי ר. 2022. תעלומת הקיבוץ: חברה שוויונית בעולם קפיטליסטי. ירושלים: הוצאת מאגנס.
2. ונגר א. 2014. מודל להשראה: ה'קיימן' הראוי. אקולוגיה וסביבה 5(3): 284-285.
3. Global Strategy Group. 2004. The environmental deficit: Survey on American attitudes on the environment. New York: Global Strategy Group and Yale University